

Ympäristömme estetiikkaa

Ympäristöestetiikka rauhanliikkeenä – luonnonrauhasta luontorauhaan

YRJÖ SEPÄNMAA

Rauha merkitsee sivistynyttä, toiset huomioon ottavaa yhteiseloja ja keskinäistä arvostusta. Ensiksi on luonnon häiriintymätön tila eli luonnonrauha, toiseksi luonnon ja ihmisen keskinäinen tahtoon ja sopimukseen perustuva luontorauha ja kolmanneksi ihmisyyhteisöjen sosiaalinen rauha. Perinteinen rauhanliike hakee ihmisyyhteisöjen välisten jännitteiden ja kriisien juurisyitä, harjoittaa asennekasvatusta ja tukee neuvottelu- ja sopimuskulttuuria. Jotta kestävä sosiaalinen rauha olisi mahdollinen, on luontosuhteen oltava kunnossa. Siksi tarvitaan luontorauha eli rauha luonnon kanssa. Rauhanliikkeen on hyvä tiedostaa perimmäinen luontoriippuvuutensa ja hakeutua yhteistyöhön luonnonsuojelua ja ekologista kulttuuria ja elämäntapaa ajavan ympäristöliikkeen kanssa. Kumpikin liike – ympäristö- ja rauhanliike – on tiedepohjainen, mutta asettaa myös aatteellisia ja ohjelmallisia tavoitteita ja turvautuu kansalaisvaikuttamiseen. Ympäristöestetiikka humanistisen ympäristöntutkimuksen alana ja ohjelmallisena muutosvoimana on osa ympäristö- ja rauhanliikettä. Estetiikan tutkima ja vaalima kauneus on yksi ympäristön arvolajeista mutta myös kaikkien ympäristöarvojen muodostaman jäsentyneen kokonaisuuden ominaisuus.

PAX NATURA – Luontorauhan julistus Kolilla juhannuksena 2017 oli yksi itsenäisyytemme 100-vuotistapahtumista. Julistuksen luki rauhantutkijana tunnettu Tarja Cronberg. Tästä alkoi jokavuotinen juhannusperinne. Tilaisuus oli ilmeisesti *luontorauha*-termin ensikäyttö pidemmän *rauha luonnon kanssa* -ilmaisun tiivistymänä. *Luontorauha* asettui kirjallisuudessa ja arkipuheessa esiintyvän *luonnonrauhan* rinnalle, ja näin syntyi käsitepari luonnonrauha/luontorauha.

Luonnonrauha (rauha luonnossa, Peace of in Nature) ilmenee harmonisena, toimivana ekosysteeminä. Sellainen on koskematon luonto tai sitä lähenevä tila. Ihmiselle sen tarkkailu tuottaa sisäistä rauhaa ja levollisuutta, mielenrauhaa ja henkistä tasapainoa – mutta luonto ei ole vain idylli vaan myös villi ja kesyttämätön. Siinä on kilpailua, taistelua, saalistamista, nä-länhätää... Luontorauha (rauha luonnon kanssa, Peace with Nature), n-kirjaimen poisjään-

nin verran edeltäjästään poikkeava uudissana, viittaa sopimukseen ja tahtotilaan (Fiala 2015, Sepänmaa 2019). Merkitys avautuu analogioiden kautta; meille tuttuja ovat joulurauha ja sen julistus, samoin koulurauha julistuksineen. Epämuodollista sopimuskulttuuria edustavat yhteiskunta-, työ-, koti- ja ruokarauha. Julistuksilla sitoutetaan osapuolet toisensa huomioon ottavaan, kunnioittavaan käytökseen. Painokkuutta vahvistaa tilaisuuden seremoniallisuus. Siinä todetaan näkyvästi yhteinen tahtotila.

Luonnonrauha

Luonnonrauha rinnastuu mielen-, sielun- ja tunnonrauhaan. Luonto vaikuttaa ihmiseen rauhoittavasti hyvänolon tunteen tuottaen. Luonnosta nauttiminen on mietiskelevää, meditatiivista; tapahtumia seurataan sivusta, niihin puuttumatta mutta myötäeläen. Luonnonrauha merkitsee positiivista tilaa luonnossa ja sen myötä ihmismielellä. Kokemusta kuvail-

laan rauhoittumiseksi, hiljentymiseksi ja hidastumiseksi. Hiljaa ollaan (melkein) äänettömästi, hiljaa (hitaasti) myös liikutaan. Luonnonrauhan tunteminen on aistikokemus ja mielentila, olo on levollinen ja ilmapiiri jännitteetön. Siihen vaikuttaa luonnon ilmiöiden hahmottaminen vakaaksi järjestelmäksi, ekosysteemiksi. Sellaisessa nähdään funktionaalista eli toiminnallista kauneutta, mikä on yksi peruste luonnonrakaudelle. Luonnon tuntija on luonnon ihailija, ystävä ja rakastaja.

Suomen Itsenäisyyden Juhlavuonna 2017 juhannuspäivänä aloitettiin Suomen Kolilla Luontorauhan julistustapahtuma - PAX NATURA. Rauhantutkija, tohtori Tarja Cronberg julisti Luontorauhan Kolin kansallispuistossa Ukko-Kolin vaaran laelta. Kuva: Kirsi Karhio.

Luonnonrauhaa ei tarvitse tehdä, mutta sitä pitää säilyttää ja suojella. *Älä riko luonnon rauhaa*, älä häiritse, anna olla – pysy pois. Tämä ei edellytä – eikä sallikaan – ihmisen osallistumista, ei muuten kuin hyvántahtoisena sivustakatsojana luonnon eläessä lakiensa mukaan. Luonto on sellaisenaan valmis mutta jatkuvasti muuttuva, ”annettu”, taidetermein

ready-made. Samalla kun tila on päältä katsoen idylli, luonnon sisällä käydään taistelua reviiereistä ja ravinnosta. Ravintoketjussa toisen elämä on toisen kuolema, usein väkivaltainen ja raaka. Olemassaolon taistelu on rauhaan sisäänrakennettu; sodan ja rauhan liitossa on luonnonrauhan paradoksi.

Luonnonrauhakokemus

Ihminen hakee luonnosta fyysistä, henkistä ja hengellistä lepoa ja tyyneyttä. Melu ja häly (myös visuaalinen) ovat kulttuurin aiheuttamia. Luonto ei melua, äänekäs se voi silti olla – hiljaisuus on suhteellista. Koettu luonnonrauha poikkeaa desibelein mitattavasta. Häiriön aiheuttaa ihminen, suoraan tai epäsuorasti. Häiriötekijöiksi voivat tulla vahtikoiran haukunta tai Kolin maisemakuvassa Uimaharjun tehtaanpiiput ja -savut. *”Luonnonrauhakokemukseen kuuluu äänellisten ulottuvuuksien lisäksi luonnon äänille sopiva visuaalinen ympäristö”*, toteaa Riikka Hietala tutkielmassaan *Luonnonrauhan kokeminen ja äänitasot* (2006, 64–65).

Äänimaailma painottuu, mutta luonnonrauha on moniaistinen. Jotkin äänet – tai hahmot, maut, tunnot ja hajut – ovat asiaankuuluvia ja väistämättömiä, toiset ylimääräisiä ja vieraita. Asiayhteyteen liittyvä ei häiritse, kun taas toisen elämänpiirin ilmiö koetaan ympäristöhaitaksi: lentomelu, tuulivoimalat, tieliikenne, sellutehtaan päästöt. Toisaalta esimerkiksi liikenteen kohinan kantautuminen luo siteen ihmisasukseen ja antaa turvallisuuden tunteen.

Rachel Carsonin *Äänetön kevät* (1962) kiinnitti huomion äänettömyyteen. Linnunlaulun puuttuminen koettiin luonnottomaksi. Hiljaisuus kertoi, että oli menetetty jotain elintärkeää. Teuvo Niemelän väitöskirja (2012) inarilaisnuorten luontokäsityksistä painottaa vahvasti luonnonrauhan uhanalaisuutta. Uhkana on ihmisen reviiirin laajeneminen hiljaisille alueille, jotka näin kaventuvat ja pirstoutuvat. Häiritseviltä ääniltä pyritään sulkemaan korvat ja visuaalisilta haitoilta silmät.

Tarkastelun kohteena voi olla luonto kokonaisuudessaan – luomakunta – tai nimetyt maisemat, alueet ja paikat tapahtumineen. Vaikka ihmisasutusta ja -toimintaa lähistöllä olisikin, jää sisään pakopaikoiksi saarekkeitä ja keitaita: metsikkö, kallionkolo, lähde tai metsälampi (ks. Mikkola & Hakala 2023). Jo pelkkä ihailijoitten määrä on uhka, ja siksi monikaan luonnonkuvaaja ei kerro mielipaikkaansa. Salassa ja omana pitämiseen viittaa Konsta Sorsa kirjoitelmaansa *Luontosuhde* (2018): *"En ole kertonut tuosta paikasta kenellekään muulle ja nyt kun kerron, niin toivon, että ette mene etsimään sitä paikkaa."* Kokija suojelee löytämänsä ja omakseen ottamaansa. Yleisen asenteen epäloogisuuden paljastaa tapa, jolla matkailumainoksissa ylytetään turismin turmelemattomille kohteille – niin kauan kuin niitä vielä on.

Kolin vaara on kautta aikojen ollut merkittävä matkailukohde, jonne on saavuttu ihaillemaan kansallismaisemaa. Kuva: Pohjois-Karjalan museo.

Toinen luonto

Jos rauhallista paikkaa ei ole, se tehdään. Virpi Suutarin dokumenttielokuva *Eedenistä pohjoiseen* (2014) seuraa muutamaa pariskuntaa, joiden huolenpidon kohde on oma puutarha tai viljelypalsta. Sellainen on yksilöllisten näkemysten mukaan jalostettua luontoa. Syrjään vetäytytään kuin Voltairen satiirissa maailmaan pettynyt hyväuskoinen Candide tai ne, jotka perustavat vaihtoehtoyhteisöjä ja haaveilevat kokonaisista ihannevaltioista.

Laajamittaista luonnon kulttuuristamista edustaa agraarimaisema, joka ilmentää raivaja- ja maahenkeä, sukupolvien mittaista maan ja hengen viljelyä. Rakennettu ja urbaani miljöö muuntuu tekoluonnoksi. Idealisoitu, romanttinen luonnon ja kulttuurin yhteiselämä vallitsee yhä myös kansallis- ja maakuntalauluissa hyväntahtoisena kilpalaulantana oman seudun kauneudesta ja paremmuudesta: *"On Suomulle suloisin vaan Häme siitä rakkahin, sen tuskin tiedän vertaista niin kaunista, niin herttaista, kuin kulta Hämeen maa..."*

Menetettyäkin voidaan palauttaa: kerran kesytetty kasvi tai eläin voidaan villiinnyttää tai preeria restauroida ekologisesti, visentti palauttaa luontoon, turvetuotantosuo saattaa alkutilaansa tai pakettipelto metsittää. Luonto ottaa kyllä omansa takaisin ilman ihmisen väliintuloakin, vaikka kulttuurin näkökulmasta se on tappio. Liike on edestakainen: luonnosta kulttuuriin, kulttuurista luontoon.

Palauttamisen sijasta voidaan pyrkiä menneen ja tulevan risteyttämiseen. Luonto ja kulttuuri, niin myös maaseutu ja kaupunki, on usein kuvattu vastakkaisiksi. Optimistisia näkymiä tarjosi vuoden 2023 Habitare-näyttelyssä tekoälyllä luotu – tai tekoälyn luoma – tulevaisuuden kaupunki. Vihermaailman sisällä ja yläpuolella polveili verkkomainen rakennelma, kuin kuvitusta Singaporen edellisen presidentin Halimah Jacobin (2017–2023) visioon kaupunkivaltion kehityskulusta. Sen hän esitti vuonna 2023 alkusanoissa kokoomateokseen *Peace with Nature: 50 Inspiring Essays on Nature and the Environment* (Koh ym. 2023):

"Olemme siirtyneet puutarhakaupungista kaupunkiin puutarhassa ja nyt pyrimme olemaan kaupunki luonnossa."

Luontorauha

Luontorauhassa – toisin kuin luonnonrauhassa – ihminen ajatellaan sisäpuoliseksi, osallistuvaksi toimijaksi. Ihminen ja luonto ovat kumppaneita, ihminen yksilönä, lajina ja ih-

miskuntana, luonto alueina, paikkoina ja tiloina – pienestä suureen. Rauhantilassa ihminen elää sopusoinnussa ympäristönsä kanssa sitä ymmärtäen, kunnioittaen ja kohtuudella käyttäen. Sivistynyt ympäristösuhde rakentuu luonnon tuntemukselle ja hyvälle käytöstavoille (tahdikkueudesta Naukkarinen 2011, ympäristösivistyksestä Sepänmaa 2020, 2023). Luontorauhan lähtökohtana on välittäminen, huoli ja huolenpito siitä mitä arvostaa. Näin se johtaa ympäristön terveyden ja kaikinpuolisen – myös esteettisen – hyvinvoinnin ylläpitoon. Yuriko Saito (2022) puhuu kirjassaan *Aesthetics of Care* tunne- ja kiintymyssuhteesta. Luonnon ystävä on se, joka välittää, kantaa huolta ja huolehtii.

Luontorauhan julistus on käyttäytymistä koskeva lupaus ja sitoumus. Se rinnastuu taide-manifesteihin ja -ohjelmiin, samoin kuin Modernin humanismin julistukseen, Ihmisoikeuksien julistukseen ja Lasten oikeuksien julistukseen. Ihminen on sopijaosapuoli, toisena henkilöllistetty, personifioitu luonto, joka tarvitsee äänen. Sen antaa – ihminen hänkin: luonnonsuojelun valvoja, luontoasiamies, edunvalvoja, puhe-mies. Keskustelemme luonnon kanssa lajito-verimme välityksellä, jolloin kuultu vastaus on inhimillinen tulkinta luonnon tahdosta.

Juhlistaminen, julistukset

Yksi luontorauhan julistamisen tavoitteista on kiinnittää huomio luonnonkauneuteen.

"Kunnioitamme luonnon rauhaa ja kauneutta, ja sen loputonta kykyä herättää ihmetystä ja kunnioitusta."

Näin todetaan Modernin humanismin julistuksessa (2022), kohta taiteen kiittämisen jälkeen. Julistuksille on ominaista kielen ja esityksen arkaaisuus ja seremonioitten juhlavuus. Turun joulurauhan julistus on television kautta noussut valtakunnalliseksi tapahtumaksi, jolla on vuosisatainen koreografia. Siihen verrattuna Kolin tilaisuus on miltei karu, mutta puitteet – Ukko-Kolin kallioperusta esiintymislavana ja

vaaran laelta Pieliselle avautuva taustamaisema – antavat vahvan, ikiaikaisen kaikupohjan PAX NATURA -sanomalle:

" – tässä 'yöttömän yön valossa' kehotetaan kaikkia luonnossa eläviä ja luonnossa liikkuvia kohtaamaan Maan luonto kuten ihmisluontokin 'kalevalaisen luontosuhteen' mukaisella kunnioituksella ja myötäeläen."

Juhannus on kesäpäivänseisauksen tienoil-la, joulukuun muutaman päivän päässä talvipäivänseisauksesta. Näin nämä kaksi – joulurauha ja luontorauha – kytkeytyvät kalendaariin maamerkkeihin. Luonnolla ja ympäristöllä on myös niiden omat juhlapäivänsä: Suomen luonnon päivä elokuun viimeisenä lauantaina ja YK:n nimeämä Maailman ympäristöpäivä, World Environment Day, 5:ntenä kesäkuuta.

Kain Tapperin Alkukivet (1985) on Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksen keskusaukion maamerkki. Luonto ja kulttuuri kohtaavat kolmiosaisessa veistoksessa. Luonnosta kasvaa ja jalostuu inhimillinen sivistys. Kuva: Varpu Heiskanen.

Aito rauha vai kylmä sota?

Julistukset kuuluvat juhliin ja juhlapuheisiin, jolloin ne ovat arjen retorisia kohokohtia. Juhlahetkien välissä on luonnon ehtoihin ja rajoihin mukautuva jokapäiväinen elämä. Kohtuusliike korostaa luonnon kantokyvyn mukaista elämää. Kulttuurista rakennetaan silloin luontoarvot huomioon ottaen, liikakäytöstä pidättäytyen. Sosiaalista elämäämme ohjaavat käytössäänöt. Ihmisten keskinäinen sivistynyt käytös on malli ihmisen ja ympäristön väliselle asianmu-

kaiselle käyttäytymiselle. Voidaan puhua ympäristösivistyksestä ja -viisaudesta. Tapakulttuurin tuntemus ja siihen perustuvat hyvät tavat helpottavat jokapäiväistä kanssakäymistä niin yksilötasolla kuin valtiollisessa diplomatiassa. Sovinnaistavat ovat kuitenkin pintaa, koska hyvän käytöksen ytimenä ja sydämenä on ymmärrys ja empatia. Arvomaailman rakentumista tukee kasvatus, jolla rakennetaan yksilön tietoa ja tunnetta, herkkyyttä ja tilannetajua. Kulttuurisena kehyksenä toimii yleinen mielipide ja yhteinen tahto, laki.

Ristiriita

Kulttuuri lisää luonnon monimuotoisuutta tuottamalla jotain sellaista, mihin luonto ei yksin pysty. Näin ihminen lisää ympäristön moninaisuutta, mutta samalla ottaa tilaa vanhalta. Tuotettu lisäarvo ei ole yksin oma etumme. Tulokkaat saavat mahdollisuuden, ja yhteiselosta vakiintuneiden lajien kanssa hyötyvät ja sitä tarvitsevat jalostetut kasvit ja eläimet. Ihmisellä on luomistaan vastuu, sillä esimerkiksi koti- ja tuotantoeläimet eivät enää selviäisi luonnossa vapaina ilman hoitajaansa. Luontoa muutetaan kunkin ajan tarpeiden mukaan. Kiitollisuutta

Latvialaisen Kristaps Gelziken Eco yard 2000 (1995–2013) oli verkkoaidalla suojattu aarin ala joutomaata Helsingin ydinalueella Finlandiapuistossa Töölönlahdella. Teos kuului Ars 95 -näyttelyyn. Nimensä mukaisesti sen piti kestää viisi vuotta, mutta se sinnitteli 13 vuotta. Silloin puiston rakennustyömaan maa- ja lumimassat painoivat laiminlyödyn teoksen aidan kumoon ja jäljet korjattiin hiljaisesti pois. Urbaani voitti. Kuva: Yrjö Sepänmaa.

luonnon antimista on kansanperinteessä osoitettu sadonkorjuujuhlin ja uhri- ja vastalahjoin.

Säilyttämisen ja uudistamisen dilemma on juuri siinä, että jotakin on hävitettävä uuden alta; hävittäminen oikeutetaan tilalle tulevilla paremmalla. Frederick Ferré, teknologiafilosofi, on nähnyt (ihmis)elämän tarkoituksiksi kauneuden edistämisen (haastattelussa 21.11.2007):

"Elämän tarkoitus on olla sekä kauneuden tekijä että sen hävittäjä – jotta pääsisi syntymään enemmän kauneutta. Sellainen on todellakin maailman meno."

Se, että jonkin on väistyttävä, on kehitykseen liittyvä varjopuoli, traaginen elementti. Valintatilanteet vaativat sovitteluratkaisuja, ja silloin joudutaan vertailemaan yhteismitattomia asioita keskenään ja sovittamaan yhteen toisilleen vieraita ja toisiaan hylkiviä asioita. Kokonaisuus on arvojen epätäydelliseksi jäävä kompromissi. (Kulttuurin ja luonnon törmäyksestä ks. Söyrinki 1962 ja Hänninen 2023.)

Tavoitteenamme on luonnon hyvinvoinnin rajoissa oma hyvinvointimme. Vähään tai kyllin hyvään tyytymisen sijasta vallitsee ihmisluontoon kuuluva pyrkimys eteenpäin ja enempään: kohti dynaamisuutta, muutosta, yritteliäisyyttä, rajojen koettelua ja ylittämistä, uhmakkuutta ja uhkarohkeutta. Standardihyvästä edetään kyllin hyvään, siitä mahdollisimman hyvään, jottotähtenä ihannehyvä ja aavistus sen jälkeen tulevasta. Arkkitehti Aarno Ruusuvuori on todennut (Norri ja Kärkkäinen 1992):

"Jotain uljuutta pitäisi saada takaisin ihmisenä olemiseen, ettei se olisi vain pelkkää hyvinvointia. Kun katsoo luontoa, meren horisonttia, pilvien kulkua, se on jotain niin ehdottoman uljasta – omissa töissään pitäisi koettaa tavoittaa samoja ulottuvuuksia."

Ihminen ei tyydy vain leppoisaan hyvinvointiin ja "kyllin hyvään", vaan tavoittelee uljuutta luonnon malliin. Ylevä menee yli. Tässä on särö, hybriksen, ylimielisyyden ja yliyrittämisen vaara.

Kasvokkain

Kohtauspaikkana maisema oli ensimmäisen Kolilla juhannuksen alla 1994 järjestetyn kansainvälisen ympäristöestetiikan konferenssin nimi (kirjana *Maiseman kanssa kasvokkain*, 2007). Kohdattiin maisema, mutta myös toiset ympäristöalojen ammattilaiset osaamisalueineen ja käsityksineen. Asiantuntijaesitelmät antoivat virikkeen dialogeille, kongressivieraiden väliselle ajatustenvaihdolle ja jatkotoimien ideoinnille. Viime kädessä hakeuduttiin puheisiin ympäröivän luonnon kanssa. Kohdattava maisema personifioitiin, jolloin sen ihmismäisyys kirkastui: kasvot ja ilmeet haavoineen ja ruhjeineen. Maiseman kasvot on tietenkin metaforinen ilmaus, ja niin ovat vertauskuvallisia muutkin maisemassa nähdyt ruumiinosamme: metsän syli, järven selkä, vuoren laki, kosken niska, joen suu, niemen nenä. – Ensitapaamisesta Kolin vaaroilla kasvoi metsän, suon, veden, pellon, kiven ja taivaan tarkastelujen sarja kirjoiksi tallennettuna.

Maiseman ulkoiseen tarkasteluun liittyy sen sisäinen tarkastelu: luonteen, persoonan, persoonallisuuden, tunnun. Maisemalla on henki. Kodilla, koululla, työpaikalla, kaupungilla millä vain on henki. Luonnolla on luonne niin kuin ihmiselläkin, koska ei ole vain yhtä luontoa vaan monia luontoja. Luonto ja luonne ovat asiana ja sanana läheistä sukua, niin läheistä, että puhutaan yhtäikaa ja erittelemättä ihmisluonnosta ja -luonteesta niin kuin eläinten ja esineittenkin luonnosta ja luonteesta. Kohtaamisissa syntyy aistittava tunnelma, ilmapiiri eli atmosfääri – jotain, joka on paikassa mahdollisuutena ja herätettävissä. Alueilla asukkaineen on tavattu nähdä oma mentaliteettinsa. Ihminen kaipaa ryhmän jäsenyyttä ja kokee siinä olonsa kohtoisaksi ja turvalliseksi. Yksi yhteyden luoja on tapakulttuuri, toinen on kieli, murre varsinkin. Ilmajokelaissyntyinen Matti Mäkelä kirjoittaa äidinkielellään ja -kielestään kokoelmassa *Syrämmen kieli* (2001, 12):

"Murre, son piilopirtti, son joulu ja juhannus meirän syrämmes. Son niin ku istuus kesäsy-rännä kannonpääs nevan keskellä saares, ku suopursu tuloo väkevästi nenähän, kevyt kesätuuli puhalteloo pairan alle kainaloon ja kalavehes on heleppo hengittää."

Kotiseutuhenkeä myös ehdoin tahdoin nostatetaan. Paikan henki, tuntu, identiteetti, persoonallisuus, luonne, erityisyys – kohteen luonnehdinta ja nimeäminen antaa sille rajat ja tunnistettavuuden (ks. Möller 2016, Markuksela 2023).

"*Luonto luo paikkoja*", totesi Lasse Lovén Kolilla juhannuksena 2023 luontorauhan julistuksen jälkikeskustelussa. Luonnon luomat paikat saavat rinnalleen kulttuurin luomia paikkoja. Pääministerin nuotiopaikkana tunnettu tulen-tekopaikka Kolilla aktivoitui osallistujien koontuessa nuotiopiiriksi ja purkautui ryhmän hajaantuessa. Fyysinen tila jää ja pysyy.

PAX NATURA -tapahtuman tärkeän osan muodostaa nuotiokeskustelu, jossa pohditaan rauhan teemaa luonnon ja ihmisten keskinäisissä suhteissa. Kuva: Kirsi Karhio.

Kieli ja kielitaito

Luonto reagoi ihmisen toimintaan. Se vastaa puheita ja teoita. Se vastaa vaikuttamalla elinehtoihimme ja hyvinvointiimme. Luonto kiittää, kostaa, palkitsee. Niin se vaikuttaa elämisen ehtoihin – pohjimmiltaan asettaa ne, sillä toimintamme vaikutukset peilautuvat luonnossa.

Näin kulttuuriluonto on ihmisen näköinen, hänen omakuvansa. Kun katson maisemaa, maisema katsoo takaisin. Ihminen näkee itsensä ja tekonsa maisemassaan niin kuin Oscar Wilden romaanin päähenkilö Dorian Gray moraalisen rappionsa etenemisen muotokuvassaan. Lauri Viidan aforismi kokoelmassa *Suutarikin, suuri viisas* (1961, 92–93) puhuu ”Suomen ystävällisten äidinkasvojen” veistämisestä ilmaporin, räjähtein ja kaivukonein.

Luonto puhuu, ihminen puhuu, kuunnellaan. Ihmisen osa ja asia on sopeutua luonnon asettamiin rajoihin: ”Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto.” Puhumiseen ja kuuntelemiseen, kirjoittamiseen ja lukemiseen tarvitaan kieltä ja kielitaitoa. Luonto itsessään on tutkijan lukema kirja, josta tämä sitten kirjoittaa tulkintansa. Turkkilainen arkkitehti-esteetikko Jale Erzen (2019) kirjoittaa päärynäpuulleen, ja rakennukset puhuvat hänelle. Yksi ystävyysty mustekalan kanssa, joku toinen perhosen (Suutari 2021). Sanomat kulkevat molempiin suuntiin.

Tasavertaisesti?

Ihminen on luonnon kanssa yhtä maailmaa, sillä luonto ympäröi hänet. Samalla on pidettävä henkistä välimatkaa. Psykkinen etäisyys säilyy fyysisestä kosketuksesta ja koskettavuudesta huolimatta. Keskusteluyhteys toimii ihmisen ja luonnon, mutta myös eri elementtien kesken. Neuvottelulla haetaan sopimista, sovinnontekoa. Tämän yritystä – ja sen toteutumisen vaikeutta – kuvaa Anna Estarriolan multimedialinen tilateos *The System*: monilajiset panelistit ihmisistä lintuihin, kaloihin, elefanttiin ja muodottomiin möykkyihin hakevat neuvottelupöydässä kontaktia ja yhteistä kieltä. *Solariksessa*, Stanislaw Lem in romaanissa (1961) ja siihen perustuvassa Andrei Tarkovskin elokuvassa (1972), on nimiplaneetalla hiljaa aaltoileva tajunnan ja tietoisuuden omaava meri, jolla on selittämätön kyky vaikuttaa ihmismieleen ja tuottaa erehdyttävän todenkaltaisia hahmoja. Tutkimusryhmä on yrittänyt saada yhteyttä mereen, onnistu-

matta, ja ajautunut hajaannukseen. Kontaktin saamisen vaikeus tai mahdottomuus on perustilanne ihmislaajasta etäännyttäessä.

Yritettävä on silti. Tarvitaan uudenlainen yhdistyneet kansakunnat, ei vain kansojen vaan lajien ja kaiken muun yhdistymä niin kuin Venetsian 17. arkkitehtuuribiennaalissa todettiin (Siitonen 2021). Ihminen liittyy yhteisiin juuriin elämän ketjuun; siinä hän on edennyt kompleksisuudessa pisimmälle. Siksi muodikas puhuminen ”ihmisestä ja muista eläimistä” osuu oikeaan, mutta eläintä nostaessa alentaa ihmistä. – Miltä tuntuu olla alistettu? Hierarkian kääntää kokeeksi nurin *Kamala luonto* -sarjakuvan ”Eläinten kaupunki” -jakso. Eläimet ovat vallanneet kaupungin ihmisiltä; ihminen on siinä saanut lemmikin osan. Ohi kulkevat kaupunkilaistuneet metsäeläimet hämmästelevät paheksuen, kuka on jättänyt ihmisensä hihnaan pubin edustalle. (Helsingin Sanomat 30.11.2022.) Minua eivät niinkään oudoksuta nämä ihmiskielellä puhuvat, ihmisen vaatteissa käyskentelevät satueläimet kuin niiden eettinen järkeily. Yksin ihmisellä on kyky ja velvotte oikean ja väärän tuntuun, ei luonnolla eikä luontokappaleilla.

Rauhanliike

Ihmisen kehityshistoriassa on tapahtunut emergenttejä eli laadullisia hypähdyksiä. Se merkitsee erottautumista ja vieraantumista muusta luonnosta, vaikka geneettinen sidos on ja pysyykin samana. Monessa yksittäisessä suhteessa, kuten aistien herkkyydessä ja materiaalien käytössä, toiset lajit ovat ihmistä kyvykkäämpiä. Sen osoitti Juhani Pallasmaa kirjassaan *Eläinten arkkitehtuuri* (1995), ja samassa hengessä esittelee *Tiede Luonto* -lehti (6/2023) monnin, karhukaisen, käärmeen, punarinnan, muurahaisen ja kaskelotin ”supervoimia” (Karala 2023). Huippulahjat yhdistävä eläin olisi todellinen super! Vastaavasti heikkoudet yhdistämällä saataisiin aikaan jotakin super-avutonta. Sellaista haki Mark Twain uskontokriittisessä satiirissaan *Matkakirjeitä Maasta* (1964/1909,

Jarkko Vehniäisen ja Marja Lappalaisen Kamala luonto -sarjan maailma kääntyy hetkeksi nurin. Luonnoneläimet muuttavat kaupunkiin ja alkavat elää ihmisten lailla. Ihmisen osa on vuorostaan alistua. Näinkö kohtelemme toisiamme? Julkaisulupa saatu Kamalan luonnon tekijöiltä.

1962) ja löysi luomakunnan surkimuksen, Luonjan epäonnistuneimman luomuksen – ihmisen.

Emme jää syntymälahjojemme vangiksi, ihmisen on kasvanut niiden yli. Oli lähtötila ylhäinen tai alhainen, mikä tahansa, kehitämme itseämme tavoitteisesti. Sivistyminen ja sivistäminen on tiedollista ja eettistä kilvoittelua. Tätä tarkastelee, toteuttaa ja markkinoi Richard Shusterman somaestetiikkana (muinaiskreikan *soma* = *elävä ruumis eli keho*). Fyysisestä ja psyykkisestä itsensä kehittämisestä jatketaan yhteisön ja sosiaalisen elämän kuntoon saattamiseen. Yhteinen tietopääoma karttuu sukupolvi sukupolvelta, ja tallennus- ja levitysjärjestelmät siirtävät sen jälkipolvien käyttöön, testattuna ja päivitettyinä. Hengen sivistykselle ei ole nähtävissä ylärajaa. Aineelliselle on. Kohutuuden on syrjäyttänyt kohtuuttomuus, jatkuva paremman haku. Mahdollisuus houkuttelee sen sijasta että tyytyisi tuttuun, ”kyllin hyvään”. Saavutettu tila ja edut eivät riitä, koska niihin tyytyminen koetaan pysähtyneisyydeksi, kun halutaan dynaamisuutta ja eteenpäinmenoa. (Hyvinvoinnista ks. Beardsley 1968, 1972 ja Haapala ym. 2015.)

Vihreä rauha

Ihmisen ylivertaisista kyvyistä on tullut uhka hänen olemassaoloon kannattelevalle luonnolle. Nyt tarvitaan eettistä herkkyyttä, välittämistä ja viileää harkintaa. Joudummekin toimimaan luonnon vaalijana ja hoitajana. Perustuslakim-

me 20. pykälä, ”Vastuu ympäristöstä”, muistuttaa ja velvoittaa:

”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.”

Ympäristöliike olkoon siis kansanliike. Rauhaliike se jo on. Tavoitteena on rauha luonnon kanssa. Sillä on massiivisen tärkeä ydintehtävä: turvata ihminen itsetuholta, siis itseltään, ihmiskunta ja muu elämä – eikä vain oma elossa pysyminen vaan arvokas, elämisen arvoisen elämä. Tässä tulevat mukaan perinteiset rauhanliikkeet, joiden toimialaa on ihmisten ja instituutioiden, kansojen, kansakuntien, valtioiden ja liittoutumien välinen rauha. Ihmislajin sisällissota merkitsee aina tuhoa myös luonnon- ja kulttuuriympäristölle. Akuuttia ensiapua on käynnissä olevien konfliktien pysäyttäminen ja vaurioitten korjaaminen. Kylmä sota on vielä tai vasta kylmä rauha. Syvempi rauha perustuu luottamukselle, yhteistyölle ja keskinäiselle kunnioitukselle ja erilaisuuden hyväksymiselle. (Rauhasta ja toivosta ks. Heininen 2023.)

Positiivinen ja kriittinen ympäristöestetiikka

Ympäristöestetiikan lähtökohtana on ollut luonnontilainen luonto. Siitä on siirrytty kulttuurimaisemiin ja rakennettuun ympäristöön, siitä sitten edelleen sosiaalisiin, fiktiivisiin ja hybriditiloihin. Sosiaalisessa estetiikassa hae-

taan nyt yksilökeskeisyyden sijaan yhteishyvää ja yhteisvastuuta (Berleant 2023). Hyväksymiseen perustuvalla positiivisella ympäristöestetiikalla on suora yhteys luonnontilaan ja siinä vallitsevaan luonnonrauhaan. Kaikki nähdään hyväksi ja selitetään parhain päin. Kulttuuriympäristön kriittiseen estetiikkaan taas liittyy velvoite tehdä paremmin ja paremmaksi – kyllin, mahdollisimman ja ihanteellisen hyvin ja hyväksi, kuitenkin niin että muutkin arvot tunnustetaan tasapainoisesti. Tällaisen kokonaisuuden kauneus on esteettisen ylätaso.

Positiivinen estetiikka ymmärtää erilaisuutta ja arvostaa siksi luonnon mutta myös kulttuurin monimuotoisuutta. Kriittinen estetiikka

valvoo ja vaalii kulttuuriympäristöä ja osallistuu sen maltillisen harkittuun kehittämiseen. Toiminnan mittakaava ulottuu kaupunkiympäristöihin ja urbaaniin elämäntapaan. Positiivinen asenne tukee luonnontilaisen luonnon säilymistä sen prosesseihin sekaantumatta, antaen olla, vain puitteista vastaten. Suhde kulttuuriympäristöön on varauksellisen hyväksyvä, ei kielteinen, sillä inhimillinen työ ja ”lajityypillinen elämä” – ihmisenkin – ansaitsevat arvostuksensa.

Huolenpito ympäristöstä ei rajoitu näyttäviin erityiskohteisiin, huippuihin. Esteettinen ymmärrys ja hyväksyminen ulottuu sellaisiin aliarvostettuihin luontotyyppihin kuin suo ja

Garden Futures – suunnittelua luonnon kanssa -näyttely esittelee puutarhataidetta ja -arkkitehtuuria ympäristönsuunnittelun kokeilukenttänä ja visioiden luoja. Maisema-arkkitehti Céline Baumannin teos *The Parliament of Plants* (Kasviparlamentti, 2020) perustuu Karl Anton Hickelin (1745–1798) maalaukseen *The House of Commons* 1793–1794. Ihmisten päät on korvattu kukilla. Teos nostaa esiin kysymyksen, miten päätöksentekoon saataisiin mukaan muutkin kuin ihmiset. Céline Baumannin teos *Kasviparlamentti* (Das Parlament der Pflanzen, 2020) on esillä Arkkitehtuurimuseon ja Designmuseon yhteisessä Garden Futures – Suunnittelua luonnon kanssa -näyttelyssä 31.3.2024 asti. © Studio Céline Baumann.

autioma. Ongelmalliset ja rumiksi koetut kulttuuriympäristöt ovat pohdinnan kohde siinä kuin arvokkaiksikin katsotut ympäristöt. Kaikki on jatkuvan kriittisen arvioinnin alaista, ja mukaan tulee vaihtoehtojen esiintuonti ja vertailu. Vastuullemme kuuluu jokapäiväinen luonto ja tavallinen arkiympäristö. Tämä on luontorauhan ydin: taata luonnon- ja kulttuuriekologinen kestävyys ja toimivuus. Luontorauha – rauha luonnon kanssa – syntyy asenteista ja elämäntavoista, huolesta ja huolehtimisesta.

Luonnon- ja kulttuuritieteet antavat puitteet kestäväälle, tietoperusteiselle arvostukselle. Rauhan- ja konfliktintutkimus puolestaan antaa järkiperustat aatteelliselle ja ohjelmalliselle rauhantyölle, aktivismillekin. Myös taiteellinen tutkimus ja taiteen interventiot ovat keinovara. Esitystaiteen toimintatavoista ovat ympäristöliikkeet ottaneet mallia ja löytäneet taiteentekijöistä kekseliään kumppanin.

Ympäristöestetiikan ja rauhanliikkeen liitto

Estetiikka on ensiksikin akateemista tutkimusta, ja niin on rauhan- ja konfliktintutkimuskin. Estetiikka on manifesteja ja ohjelmanjulistuksia, kuten ovat myös rauhanohjelmat. Estetiikka on kauneusarvoja esiin tuova, puolustava ja kehittävä elämäntapa, ja niin on rauhakin arvopohjainen elämäntapa, moraalissakin mielessä kaunis. Soveltava ympäristöestetiikka filosofian alana antaa tukea ympäristönsuojelulle ja -hoidolle, luonnonvarain käytölle ja sitä koskevalle lainsäädännölle. Se osallistuu ympäristökasvatukseen ja esimerkiksi ympäristötaiteelliseen toimintaan. Ihannetila on ihmisen ja luonnon keskinäinen kunnioitus, arvokkuus ja omanarvontunnon säilyttäminen, kasvojaan menettämättä. Tämä yhdistää ympäristöliikkeen humanismiin ja humanistiliikkeeseen. (Humanismista esim. Hietalahti 2022.) Ihmisellä ei erityisyydestään huolimatta ole vahvemman oikeutta, vaan suhtautumisen luontoon ja luomakuntaan tulee olla kunnioittavan nöyrä. Tämän vahvistaa avaruutta visualisoinut japanilainen mediataiteilija Ryoji Ikeda haastattelussaan:

"Olen oppinut, että ihmiset ovat maailman-kaikkeudessa pieniä kuin pölyhiukkaset, mutta samalla ihmeellisen arvokkaita. Meidän ihmisten pitäisi olla vaatimattomampia, sillä luonto loi meidät ja olemme osa luontoa." (Tuomi 2023, 37.)

Pax Natura x 2

Ympäristön hyödyntämistä koskevien kiistojen sytykkeitä ovat eriävät käsitykset eri arvoalueiden painosuhteista. Intressit mutta myös maku-käsitykset eroavat. Taloudelliset, historialliset, maisemalliset, terveydelliset ja esteettiset arvot vaihtavat järjestystä näkökulman vaihtuessa – kuin kaleidoskoopissa. Erimielisyydet ovat vaarassa kärjistyä sotaisiksi vastakkainasetteluiksi, mutta onneksi puhuttaessa luonto- ja kulttuurisodista turvaudutaan vain sanan miekkaan ja säilään. Näkemuserot koskevat luontokohteiden ja luontotyyppien suojelua, aluesuunnittelua ja kaavoitusta, rakennussuojelua ja arkkitehtuurin tyyliä. Kiistojen rauhoittamiseksi tarvitaan kansalaiskeskustelua, avoimuutta asioiden valmisteluun ja päätöksentekoon, vaikutuskanavia, kokonaisuusien hallintaa ja taitoa asettaa pienet ja suuret kysymykset mittasuhteisiinsa.

Lauri Viidan proosarunon *konesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet* saavat jatkokseen varsinaiset sotakoneet, hävittäjät. Ihmistenväliset sodat luontoa rasittavina ja tuhoavina ovat kaiken muun ohella välillistä sotaa luontoa vastaan. Ympäristökriisit muuttuvat poliittisiksi ja eskaloituvat, kun kilpaa käydään luonnonvaroista ja elintilasta. Rauha luonnon kanssa on ehto ihmistenvälisen sotien lopettamiselle. Luonto on syytön osapuoli, tarkoittamaton vihollinen ja uhri. Valtioiden ja eturyhmien varustautumisessa ja sodassa luonto joutuu vastentahtoiseksi liittolaiseksi ja maksajaksi. Rajallisia luonnonvaroja kuluu kylmän sodan aikaiseen varustautumiseen. Kuuma sota tuhlaa ne, aiheuttaa inhimillistä kärsimystä ja tuhoaa luonnon- ja kulttuurimiljöötä. Pitkäaikaisvaikutuksia

ovat saastuminen, perintötekijöihin vaikuttavat muutokset ja jälleenrakennuksen vaatima ”turha” työ.

Luonnonvarojen ylikulutus on kylmää sotaa, piilevää luontovihaa. *Luonnon lumo* -teoksensa (2018) päätösluvussa *Kaikki on mietittävä uusiksi* Petteri Saario kiinnittää huomion asevarustelun kustannuksiin ja osoittaa numeroin, mitä vaihtoehtoisella rahankäytöllä saataisiin aikaan. Luontorauha ja poliittinen yhteiskuntarauha kytkeytyvät yhteen. Hyökkäävällä puolustautumisella ollaankin luomassa kaksinkertaista eksistentiaalista uhkaa, joka kohdistuu sekä elinympäristöön että elämään. Saario päättää kirjansa minulle ja sinulle kohdistuvaan väkivallan luontorauha-tyyppiseen vetoomukseen:

” – elämä sellaisena kuin me sen tunnemme, on paljon aiempaa oletettua harvinaisempaa, jopa niin ainutlaatuista, ettei sitä ehkä koskaan ole havaittavissa olevassa kaikkeudessa syntynyt muualle kuin Tellus-nimiselle kotiplaneetallamme. Minulla on sananmukaisesti universaali vastuu sen suojelemisesta. Ja sinulla.”

Luonnon ”ikuisuus” on toista aikaskaalaa kuin ihmiskunnan olemattoman lyhyeksi jäävä ikuisuus. Siitäkin vähästä ihmisellä on nyt keinot hetkellä millä tahansa luopua, mutta hän voi myös pidentää olemassaoloaan mitta-kaavansa mukaisin luontoystävällisin toimin. Fyysiseen ja henkiseen terveyteen ja elinikään vaikuttavia tekijöitä ovat elintapojen lisäksi ilman, maaperän ja ravinnon puhtaus. Täysimitainen ydinsota pysäyttäisi hyvät pyrkimykset ja aiheuttaisi lyhyessä aikaa totaalituhon (ks. *Oppenheimer*-elokuva, Nolan 2023). Lars von Trierin *Melancholiassa* (2011) megakokoisen Melancholia-planeetan kiertorata risteää Maan kanssa. Niinkin voi loppu tulla, puhtaasta luonnon oikusta, teki ihminen mitä tahansa.

Tiekartta kestävään rauhaan

Kolin luontorauha-julistukselle löytyy vastine Salt Lake Citystä Utahista Yhdysvalloista. Siikaläisen Pax Nature Foundationin peruskirja (*Charter*) esittää strategisen tiekartan. Numeroituista lausekkeista toiseksi viimeinen toteaa, että matkalla kestävään rauhaan – Kantin ikuiseen? – yksi tavoite on aseistariisunta, nyt joukkotuhoseista aloittaen:

”Kannatamme maailmanlaajuisista biologisten, ydin- ja muiden massatuhoaseiden riisuntaa.”

Utahin julistus osoittaa rauhojen painosuhteet, mutta myös niiden kolmen – luonnonrauhan, luontorauhan ja sosiaalisen rauhan – toisiinsa lukkiutuvan keskinäisen riippuvuuden. Aseidenriisunta on sittenkin vasta akuuttia ensihoitoa. Luontorauha ensin, ihmisten välinen yhteiskuntarauha sitten! Viimeinen, painokkain lauseke tiivistää tämän sanoman ytimekkäästi:

”Näemme, että todellinen ja kestävä rauha kansojen kesken voi syntyä vain julistamalla rauha luonnon kanssa ja pysäyttämällä luonnon lainalaisuuksien loukkaaminen.”

Kirjallisuus

- Beardsley M C 1968 Aesthetic Welfare. Proceedings of the sixth international congress of aesthetics, Uppsala. Acta Universitatis Upsaliensis, Figura Nova, Series X. Uppsala 1972, 89–96. *J Aesthetic Educ* 4 (4): 9–20.
- Berleant A 2023 The Social Aesthetics of Human Environments. Critical Themes. Bloomsbury Publishing.
- Erzen J N 2019 Buildings Speak to Us. 21st International Congress of Aesthetics. Book of Abstracts. University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia.
- Erzen J N 2019 Letter to the Pear Tree. 21st International Congress of Aesthetics. Proceedings 215–217. University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia.

- Ferré F 2007 Life and Living. Frederick Ferré on the Paula Gordon Show. The Program was recorded November 21 2007, in Atlanta, Georgia, US. <https://www.paulagordon.com/shows/ferre2/>
- Fiala A (toim) 2015 The Peace of Nature and the Nature of Peace. Essays on Ecology, Nature, Nonviolence, and Peace. Brill/Rodopi, Leiden/Boston.
- Haapala A, Puolakka K ja Rannisto T (toim) 2015 Ympäristö, estetiikka ja hyvinvointi. SKS.
- Heininen L 2023 Rauha & Toivo. Ydin 3: 36–39.
- Hietala R 2006 Luonnonrauhan kokeminen ja äänitasot. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Hietalahti J 2022 Ihmisyden ytimessä. Filosofisen humanismin idea. Gaudeamus.
- Hänninen H 2023 Myös ihmisen muokkaama luonto voi olla kaunista ja arvokasta. Helsingin Sanomat 30.9.
- Kant I 2015 Ikuiseen rauhaan. Valtio-oikeudellinen tutkielma. (Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf, 1795). Suom. Jaakko Tuomikoski. Into.
- Karala M 2023 Eläimillä on supervoimia. Tiede Luonto 6: 26–33.
- Koh T, Lye L H ja Lum S (toim) 2023 Peace with Nature. 50 Inspiring Essays on Nature and the Environment. World Scientific Publishing Company, Singapore.
- Lem S 1961 Solaris. Suom. Matti Kannosto 1973. Kirjayhtymä.
- Markuksela S 2023 Lähiympäristön ja identiteetin tuho. Elonkehä 2: 14–16.
- Mikkonen J ja Hakala H 2023 Metsälampi. ntaamo.
- Mäkelä M 2001 Syrämmin kieli. WSOY.
- Möller A (toim) 2016 Paikan tuntu. Kohtaamisia unohdetuissa tiloissa. Maahenki.
- Naukarinen O 2011 Tahdikkuus esteettis-eettisenä toimintaperiaatteena. Tiede ja edistys 36: 315–330.
- Niemelä T 2012 Quo vadis Homo sapiens. Luonnonrauha ja sen uhanalaisuus inarilaisnuorten käsityksissä. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 96, Lapin yliopistokustannus.
- Norri M-R ja Kärkkäinen M (toim) 1992 Aarno Ruusuvuori. Structure is the Key to Beauty. Järjestys on kauneuden avain. Suomen rakennustaiteen museo.
- Pallasmaa J 1995 Eläinten arkkitehtuuri / Animal Architecture. Suomen rakennustaiteen museo.
- Pax Natura Foundation. PAX NATURA. Peace with Nature. <https://paxnatura.org/contact/>
- Saario P 2018 Luonnon lumo. Readme.fi.
- Saito Y 2022 Aesthetics of Care. Practice in Everyday Life. Bloomsbury Academic.
- Sepänmaa Y 2020 Esteettinen ympäristösisivisyys. Tieteessä tapahtuu 1: 21–27.
- Sepänmaa Y 2019 Luomakunnan kanssa luontorauha! Eettisesti ja esteettisesti kestävä luontosuhde. Elonkehä 2: 26–33.
- Sepänmaa Y 2023 Ympäristöestetiikan tulevaisuus & Esteettinen ympäristösisivisyys. Elämäni esteetikkona. Suomen Estetiikan Seura. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/359529>
- Sepänmaa Y, Heikkilä-Palo L ja Kaukio V (toim) 2007 Maiseman kanssa kasvokkain. Maahenki.
- Siitonen T 2021 Kuinka elää yhdessä? Arkkitehti 5: 97–99. (Katsausartikkeli Venetsian 17. arkkitehtuuribiennaalista 22.5.–21.11.2021.)
- Sorsa K 2018 Luontosuhde. Suomen luonnonsuojeluliitto. <https://www.sll.fi/2018/12/15/konsta-sorsa-luontosuhde/>
- Suomen perustuslaki 731/1999, 20 §.
- Söyrinki N 1962 Suomalainen maisema ja sen hoito. Teekkari B2: 5–9.
- Tuomi T 2023 Haastattelussa taiteilija Ryoji Ikeda ja haastattelijana Amos Rexin kuraattori Terhi Tuomi. Ryoji Ikeda. Näyttelyluettelo, Amos Rex, Helsinki.
- Twain M 1964 Matkakirjeitä Maasta. (Letters from the Earth. 1909, 1962.) Suom. Kristiina Kivivuori. Weilin+Göös.
- Viita L 1961 Suutarikin, suuri viisas. Runoa ja proosaa. WSOY.

Elokuvia

Nolan C (ohjaus) 2023 Oppenheimer. Universal, Yhdysvallat.

Suutari V (ohjaus) 2014 Eedenistä pohjoiseen. Garden Lovers. Made Oy, Helsinki.

Suutari V (ohjaus) 2021 Kansanradio. Runonlajien maa. Euphoria Film Oy, Helsinki.

Tarkovski A (ohjaus) 1972 Solaris. Mosfilm, Neuvostoliitto.

von Trier L (ohjaus) 2011 Melancholia. Zentropa, Tanska.

Julistukset

Modernin humanismin julistus 2022. Humanisti 2: 21–22. Declaration of Modern Humanism. Humanists International, General Assembly, Glasgow, United Kingdom, 2022. www.humanists.international/policy/declaration-of-modern-humanism/

PAX NATURA – Luontorauhan julistus. Ukko-Kolin Ystävät ja Kalevalaisen Kulttuurin Liitto ym. Koli, Lieksa.

<https://www.ukko-kolinystavat.fi>

PAX NATURA. Peace with Nature. Utah, USA. <https://paxnatura.org>

Yrjö Sepänmaa on Joensuun/Itä-Suomen yliopiston ympäristöestetiikan emeritusprofessori. Väitöskirjassaan The Beauty of Environment (1986) hän hahmotteli ympäristöestetiikan teoreettisen mallin. Tälle loi pohjaa ympäristön kuvauksen, tulkinnan ja arvottamisen tarkastelu Reino Kalliolan tuotannossa. Sepänmaan uusin julkaisu on omaan elämäntyöhön keskittyvä digikirja Ympäristöestetiikan tulevaisuus & Esteettinen ympäristösivistys: Elämäni esteetikkona (Suomen Estetiikan Seura 2023).

Viitalampi Saarijärven Pylkönmäellä henkii luonnonrauhaa – mutta näköesteeksi jätetyn suometsäkaistaleen takaa avautuu toinen maisema: turvetuotantokenttä. Kuvan tunnelma saa särön tiedon valossa. Pitäisikö kertoa? Kuva: Yrjö Sepänmaa.